

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

פוליגמיה בקרב האוכלוסייה הבדואית בישראל

מוגש לוועדה לקידום מעמד האשה

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

כתיבה: אורלי לוטן

אישור: הודיה קין, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

כ"ה בתשרי תשס"ז

17 באוקטובר 2006

מבוא

מסמך זה נכתב לבקשת הוועדה לקידום מעמד האשה, והוא עוסק בפוליגמיה (ריבוי נשים) בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב.

פוליגמיה מוגדרת במחקר האנתרופולוגי "קשר נישואין עם כמה נשים", על-פי רוב שתיים (במקרה זה הקשר מכונה **ביגמיה**)¹. פוליגמיה היתה נהוגה בעבר בתרבויות שונות, וכיום היא נפוצה בעיקר באפריקה, באסיה, במזרח-התיכון ובאוקיאניה. בקרב האוכלוסייה הבדואית הפוליגמיה היתה ועודנה מוסד חברתי מרכזי, אשר מתקשר במידה רבה למבנה החברתי הפטריארכלי ולחשיבות הקבוצה והשבט.²

מהמסמך עולות הנקודות העיקריות האלה:

- על-פי החוק הישראלי פוליגמיה היא עבירה פלילית שהעונש בגינה הוא עד חמש שנות מאסר.
- אין נתונים מדויקים על היקף תופעת הפוליגמיה בקרב האוכלוסייה הבדואית בישראל, אולם על-פי הערכות שיעור המשפחות הפוליגמיות בכלל האוכלוסייה הבדואית הוא בין 20% ל-36%. אף שבחברה הבדואית מתחוללים תהליכי מודרניזציה, שיעור הפוליגמיה אינו יורד והתופעה עודנה נפוצה בה, גם בקרב צעירים ומשכילים.
- איסור הפוליגמיה כמעט אינו נאכף בישראל בקרב האוכלוסייה הבדואית. מאז שנת 2004 נפתחו במשטרת ישראל רק ארבעה תיקי חקירה נגד בדואים בגין עבירה זו. הסיבה העיקרית להעדר האכיפה היא שרוב הנישואין הפוליגמיים נערכים באופן לא רשמי ואינם מתועדים ברשויות, ועל כן יש קושי להוכיח שנעברה עבירה. נוסף על כך, לפי תפיסתם של חלק מגורמי האכיפה, מדובר בתופעה מקובלת במגזר הבדואי ואין מקום להתערב בה.
- שיעור ניכר מהנישואין הפוליגמיים הם לנשים מהרשות הפלסטינית או מירדן. נישואין כאלה יוצרים מצב של מעין סחר בנשים למטרות נישואין. מרבית הנשים הנישאות בדרך זו לגברים בדואים משוללות כל מעמד חוקי בישראל, והן למעשה תלויות לחלוטין בבעליהן.
- בקרב האוכלוסייה הבדואית עצמה כמעט לא נעשית פעילות לצמצום תופעת ריבוי הנשים, למרות השפעותיה השליליות על הנשים ועל הילדים במשפחות הפוליגמיות.

¹ Alean al-Krenawi and Vered Slonim-Nevo, **Psycho-Social Functioning in Bedouin-Arab Society in the Negev: A Comparison of Polygamous and Monogamous Families**, Ben Gurion University of the Negev, September 2003, p. 7.

² עליאן אלקרינאוי וורד סלונים-נבו, "נישואין פוליגמיים ומונוגמיים: השפעתם על מצבן הנפשי והחברתי של נשים בדויות-ערביות", בתוך: רחל לב-ויזל, גילוי צוויקל ונורית ברק, "שמרי נפשך": **בריאות נפשית בקרב נשים בדויות בישראל**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2005, עמ' 150.

1. המצב החוקי בישראל

איסור הפוליגמיה מעוגן בסעיף 176 לחוק העונשין, התשל"ז-1977 (להלן: חוק העונשין). על-פי הסעיף, "נשוי הנושא אשה אחרת, ונשואה הנישאת לאיש אחר, דינם – מאסר חמש שנים". סעיף 177 בחוק העונשין קובע כי "מי שהיה נשוי הוא בחזקת נשוי, לעניין סעיף 176, כל עוד לא הוכיח שנישואיו הקודמים בוטלו או הופקעו, בין על-ידי מות בן הזוג ובין על-פי פסק דין סופי של בית-המשפט או של בית-הדין המוסמך על-פי דין התורה בדרך שאישר בית-הדין המוסמך, ואין רואים אותו כפנוי אלא משעת המוות או משעה שניתן פסק הדין או האישור כאמור".

ריבוי נישואין של לא-יהודים בישראל מותר על-פי חוק העונשין בשני מקרים בלבד:

- בן הזוג מהנישואין הקודמים אינו מסוגל, מחמת מחלת נפש, להסכים להפקעת הנישואין או לביטולם או להשתתף בהליך או בפעולה להפקעתם או לביטולם.
- בן הזוג מהנישואין הקודמים נעדר בנסיבות המעוררות חשש סביר לחייו ולא נודעו עקבותיו לפחות שבע שנים.

חוק העונשין גם קובע כי אין להתיר את קשר הנישואין על כורחה של האשה ללא היתר של בית-המשפט או בית-הדין המוסמך.

2. היקף התופעה

האוכלוסייה הבדואית בישראל מונה כ-200,000 איש – כ-3.5% מאוכלוסיית המדינה. הבדואים מרוכזים בעיקר בנגב (כשני-שלישים מהם) ובצפון הארץ (כשליש מהם). הבדואים בנגב עוברים בעשורים האחרונים מחיי נוודות למגורים בערי קבע, ובשנת 2002 כמחציתם חיו בעיירות קבע והשאר – ביישובים לא מוכרים, המכונים "הפזורה"³.

קשה לאמוד את היקף תופעת הפוליגמיה בקרב הבדואים בישראל, בעיקר משום ששיעור גדול מהנישואין הפוליגמיים אינם רשמיים ולכן אינם מתועדים. בהקשר זה יש להבחין בין פוליגמיה "רשמית", שבה הגבר נשוי באופן רשמי לכמה נשים, לבין פוליגמיה "בפועל", שבה הגבר נשוי כחוק לאשה אחת אולם מקיים מסגרת של חיי משפחה עם כמה נשים במקביל.

בידי משרד הפנים יש נתונים על היקף הפוליגמיה ה"רשמית" בקרב מוסלמים בישראל. חשוב להדגיש כי נתונים אלו נוגעים אך ורק לגברים אשר דיווחו למשרד הפנים על נישואיהם הנוספים, ואלו כאמור שיעור קטן בלבד מכלל הגברים הפוליגמיים. יודגש כי הנתונים הם על כלל הגברים המוסלמים, ולא רק על הגברים הבדואים.

³ יוסף בן דוד, **הבדואים בישראל – היבטים חברתיים וקרקעיים**, המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימוש קרקע ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2004, עמ' 117-123.

**מספר התושבים המוסלמים בישראל הרשומים במינהל האוכלוסין כפוליגמים,
לפי שנת נישואין ומקום נישואין, נכון ל-31 בדצמבר 2005⁴**

שנה	נישואין פוליגמיים שנערכו בישראל	נישואין פוליגמיים שנערכו מחוץ לישראל (כולל יש"ע)	נישואין פוליגמיים שלא רשום היכן נערכו	סה"כ נישואין פוליגמיים
2000	70	14	8	92
2001	58	14	8	80
2002	69	9	3	81
2003	47	7	1	55
2004	34	6	-	40
2005	18	6	-	24

עם זאת, חוקרים העריכו כי שיעור הנישואין הפוליגמיים (הרשמיים והלא-רשמיים גם יחד) הוא בין 20% ל-36% מכלל הנישואים באוכלוסייה זו.⁵

שיעור הפוליגמיה בחברה הבדואית אינו יורד למרות תהליכי המודרניזציה המתרחשים בה, ובראשם המעבר מחיי נוודות למגורים בעיירות קבע; יתר על כן, יש הטוענים כי שיעור הפוליגמיה אף עלה בעשור האחרון.⁶ יש לציין כי התופעה נפוצה גם בקרב משכילים וצעירים (גברים בראשית שנות ה-30 לחייהם).⁷ תופעת הפוליגמיה קיימת באוכלוסייה הבדואית הן בנגב והן בצפון, אולם היא נפוצה הרבה יותר בקרב הבדואים בנגב.⁸

מחקר שבחן את עמדות האוכלוסייה הבדואית כלפי נישואין פוליגמיים הראה כי גברים צעירים תומכים בפוליגמיה יותר מגברים מבוגרים. ההבדל נובע ככל הנראה מכך שגברים מבוגרים מודעים יותר מהצעירים להשלכותיה השליליות של הפוליגמיה.⁹

⁴ אסתר שרון, ממונה מרשם ודרכונים, מינהל האוכלוסין במשרד הפנים, מכתב, 6 בספטמבר 2006.

⁵ עליאן אלקרינאווי וורד סלוניס נבו, "נישואין פוליגמיים ומונוגמיים: השפעתם על מצבן הנפשי והחברתי של נשים בדויות-ערביות", בתוך: רחל לב-ויזל, גיולי צוויקל ונורית ברק, "שמרי נפשך": **בריאות נפשית בקרב נשים בדויות בישראל**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2005, עמ' 151; גיולי צוויקל ונורית ברק, **בריאות ורווחה של נשים בדואיות בנגב**, מרכז הנגב לפיתוח אזורי, המרכז לחקר וקידום בריאות האישה והמרכז לחקר החברה הבדואית והתפתחותה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, יוני 2002; פרופ' אילנה שהם ורדי, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שיחת טלפון, 29 באוגוסט 2006.

⁶ עו"ד אורית ליפשיץ, פרקליטות מחוז דרום, שיחת טלפון, 17 בספטמבר 2006; יוסף בן דוד, **הבדוים בישראל – היבטים חברתיים וקרקעיים**, המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימוש קרקע ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2004, עמ' 136; עו"ד נסרין אלעלימי-קבהא, רכזת ועד הפעולה לשוויון בענייני אישות, שיחת טלפון, 18 באוקטובר 2006.

⁷ יוסף בן דוד, **הבדוים בישראל – היבטים חברתיים וקרקעיים**, המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימוש קרקע ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2004, עמ' 136.

⁸ עו"ד נסרין אלעלימי-קבהא, רכזת ועד הפעולה לשוויון בענייני אישות, שיחת טלפון, 18 באוקטובר 2006.

⁹ עליאן אלקרינאווי, "עמדות כלפי פוליגמיה בחברה הבדואית בנגב – השוואה בין עמדות בני נוער ומבוגרים", **רשימות על הבדואים בנגב 31, 1999**, עמ' 16-31.

3. הגורמים לפוליגמיה בקרב הבדואים

כאמור, הפוליגמיה היא מוסד מרכזי בחברה הבדואית באופן מסורתי. לדברי ד"ר מגיד אלעטאונה, החוקר את הנושא, רוב הגברים הבדואים שואפים לחיות עם כמה נשים, ומה שמגביל אותם הוא העדר היצע מספק של נשים בתוך השבט.

כמה גורמים לכך שהפוליגמיה עדיין נפוצה כל כך בקרב הבדואים בנגב:

- **לגיטימציה בחברה הבדואית** – אחד הגורמים המרכזיים לתופעת הפוליגמיה הוא הלגיטימציה שהיא זוכה לה בחברה זו, גם בקרב צעירים ומשכילים.¹⁰ אמנם נשים רואות את הפוליגמיה באור שלילי, אולם מעמדן בחברה הבדואית הפטריארכלית נמוך, ולכן אין להן השפעה על העמדה כלפי התופעה. ההימנעות המוחלטת כמעט מאכיפת החוק הישראלי נגד ריבוי נישואין בקרב הבדואים (כמפורט בהמשך) והעדר כל פעילות חינוך או הסברה שנועדה לצמצם את היקף התופעה בקרב הבדואים, מסייעים לשימור מעמדה הלגיטימי בקרב הבדואים.
- **ריבוי נשים כסמל סטטוס** – לנשיאת אשה יש עלות כלכלית, בפרט עלות המוהר המשולם תמורתה, וריבוי נשים משמש עדות לכוחו ולעושרו של הגבר.
- **הרצון להגדיל את המשפחה ואת השבט** – מספר נשים גדול יותר במשפחה משמעו על-פי רוב גם מספר ילדים גדול יותר לגבר, בדגש על בנים זכרים. כל משפחה מורחבת או חמולה מעוניינת לגדול כדי להתעצם ולהכין את עצמה למאבקי כוח עתידיים מול גורמים חיצוניים.¹¹ בעבר היתה להגדלת מספר הילדים חשיבות רבה יותר, שכן פירושה היה הגדלת מספר הידיים העובדות במשפחה, אולם עם המעבר ליישובי קבע נחלש תפקיד זה. עם זאת, לריבוי ילדים יש משמעות פוליטית, שכן ההצבעה בבחירות ברשויות המקומיות במגזר הבדואי (ובמידה רבה במגזר הערבי בכלל) נוטה להיות חמולתית, כלומר, הצבעה על-פי קשר משפחתי. כך, ככל שהמשפחה או השבט גדולים יותר, כך עולים סיכוייהם להציב אנשים מקרבתם בעמדות כוח ברשות המקומית.¹² נוסף על כך, יש הטוענים כי לריבוי ילדים עדיין יש משמעות כלכלית עבור ההורים, בשל קצבאות הילדים שהמדינה משלמת בעבורם.¹³
- **נישואין ראשוניים בגיל צעיר ונישואין שניים מבחירה** – בחברה הבדואית עדיין רווח הנוהג המסורתי שגבר ואשה מחותנים בגיל צעיר, על-פי בחירת הוריהם; על-פי רוב הנישואין נערכים בין קרובי משפחה. הנישואין השניים נעשים בדרך כלל כאשר הגבר מבוגר יותר, מבחירתו החופשית. כך, במשפחות הפוליגמיות במגזר הבדואי מעמדה של האשה הראשונה (הבחירה) נמוך ממעמדה של האשה השנייה, שבה בחר הבעל מרצונו. נראה כי במקרים כאלה ריבוי

¹⁰ שם.

¹¹ יוסף בן דוד, **הבדווים בישראל – היבטים חברתיים וקרקעיים**, המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימוש קרקע ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2004, עמ' 125.

¹² שם, עמ' 130.

¹³ בן דוד מציג טענה זו בספרו וסותר אותה, וראה שם, עמ' 125; רפ"ק שלום בן-סלמון, יועץ לענייני ערבים של מפקד המחוז הדרומי, משטרת ישראל, "תופעת הפוליגמיה בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב", דוח, הוכן ב-7 בספטמבר 2006 והתקבל ב-13 בספטמבר 2006.

הנישואין משמש כעין כלי לגבר הבדואי להתמודד עם הפער בין המסורת, שלפיה יינשא בחתונה מוכתבת בגיל צעיר, לבין המודרניזציה, המעוררת בו רצון לחיות עם אשה לפי בחירתו.

- **הנוהג של נישואי חליפין (נישואי "בדל")** – בחברה המוסלמית רווח המנהג של נישואי "בדל": נישואי חליפין שבהם אח ואחות ממשפחה אחת מתחתנים עם אח ואחות ממשפחה אחרת. כאשר אחד הגברים שהתחתנו כך לוקח לו אשה שנייה, הגבר השני חש צורך לשאת גם הוא אשה שנייה כדי לשמור על מאזן הכוח והכבוד.

- **לחץ על נשים "מבוגרות" להינשא ולהביא ילדים** – נשים בדואיות רווקות המגיעות לגיל 25-30, ובייחוד נשים משכילות, מתקשות למצוא בן זוג, בעיקר בחברה שבה לא נהוג להינשא לגברים מחוץ לשבט. היות שבחברה הבדואית לא מקובל שאשה תחיה ללא בן זוג, מופעל על הנשים לחץ להינשא כמעט בכל מחיר. היות שהנשים ה"מבוגרות" מתקשות למצוא בן זוג רווק, הן נאלצות להינשא לגבר נשוי. התחזקות התנועה האסלאמית בקרב הבדואים בשנים האחרונות הגבירה תופעה זו, שכן התנועה מעודדת נשים להינשא ולהקים משפחה ולא להישאר רווקות.¹⁴

- **החשש מגירושין ומאובדן הילדים** – לנשים גרושות בחברה הערבית-מוסלמית המסורתית יש סטיגמה בעייתית והן חוות קשיי קיום אמיתיים. נוסף על כך, על-פי השריעה, במקרה של גירושין האבות זכאים למשמורת על בנים מעל גיל שבע ועל בנות מעל גיל תשע, ונשים מנסות להימנע מגירושין כדי שלא לאבד את המשמורת על ילדיהן. על כן, גם אם נישואי הבעל לאשה נוספת מקשים על האשה הראשונה, היא עשויה להעדיף אותם על גירושין.¹⁵

- **נגישות גבוהה יותר לנשים ערביות מחוץ לישראל** – לאחר מלחמת ששת הימים ופתיחת הגבולות בין ישראל לגדה המערבית עלה "היצע" הנשים עבור הגברים הבדואים, וכך יותר גברים נישאו לאשה נוספת.¹⁶ אף שההגבלות על המעבר בין ישראל ובין שטחי הגדה המערבית הוחלו מחדש, ומגבלות חדשות נוספו בזמן האינתיפאדה השנייה, עדיין יש "ייבוא" של נשים פלסטיניות וירדניות לשם נישואין עם גברים בדואים.

- **ריבוי נשים מותר על-פי האסלאם** – על-פי האסלאם גבר יכול להיות נשוי לארבע נשים בו-בזמן, כל עוד הוא מספק את צורכיהן הכלכליים והרגשיים של כל הנשים וכל הילדים במידה שווה. ריבוי נשים מותר בתנאים מסוימים: האשה אינה פורייה או שהיא בגיל הבלות; האשה לא יולדת לגבר בנים; האשה חולה במחלה פיזיולוגית או נפשית; האשה אינה יכולה לספק את צרכיו או את צרכיו המיניים של הגבר. עם זאת, גם הכרזה של הגבר על רצונו להגדיל את מספר ילדיו היא סיבה מספיקה לריבוי נשים.

¹⁴ ד"ר סראב אבו-רביעה, אוניברסיטת בן גוריון, שיחת טלפון, 12 בספטמבר 2006; ד"ר מגיד אלעטאונה, מנהל מחלקת רווחה ביישוב שגב-שלום, שיחת טלפון, 12 בספטמבר 2006.

¹⁵ עליאן אלקרינאווי ורחל לב-ויזל, "הזיקה בין אלימות בין זוגית לבין תחושת יכולת בקרב נשים בחברה הבדואית-ערבית בהקשר של דפוס משפחה פוליגמי/מונוגמי", **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית** 16, תמוז תשס"ב – יוני 2002.

¹⁶ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, **נישואי קרובים ופוליגמיה**, כתיבה: רחל ורצברגר, 19 במרס 2001.

4. אכיפת החוק נגד פוליגמיה

אף שהפוליגמיה אסורה לפי חוק, איסור זה כמעט אינו נאכף בקרב החברה הבדואית. על-פי נתוני משטרת ישראל, בשנים 2005-2006 (עד ל-19 באוקטובר 2006) נפתחו ארבעה תיקי חקירה בלבד נגד בדואים בעבירה של ריבוי נישואין לפי סעיף 176 לחוק העונשין. בשנת 2004 לא נפתחו תיקים כלל. שניים מהתיקים הועברו לטיפול התביעה המשטרתית, אחד הועבר לפרקליטות ואחד עדיין פתוח.¹⁷ גם מפרקליטות המדינה נמסר כי בתקופה האחרונה כמעט לא מטופלים תיקי פוליגמיה במגזר הבדואי.¹⁸

להלן יובאו נתוני משטרת ישראל על תיקים שנפתחו בגין עבירת פוליגמיה בשנים 2004-2006:

מספר התיקים שנפתחו במשטרת ישראל בגין עבירת ריבוי נישואים בכלל האוכלוסייה ובמגזר הערבי¹⁹

שנה	תיקים שנפתחו במגזר הערבי (מתוכם: תיקים שנפתחו לבדואים)	סה"כ תיקים שנפתחו בגין עבירה זו
2004	21 (0)	25
2005	17 (2)	22
2006 (נכון ל-19 באוקטובר)	11 (2)	15

האכיפה המועטה של איסור זה נובעת הן מקשיים באכיפת החוק, כפי שיפורטו להלן, והן מתפיסה שמחזיקים בה חלק מגורמי אכיפת החוק, שלפיה הפוליגמיה היא מוסד מקובל בחברה הבדואית, ולכן אין להילחם בה.²⁰ תפיסה זו באה לידי ביטוי בעמדת המשטרה ש"על אף שמדובר בעבירה מסוג פשע, אשר המחוקק ראה בה חומרה יתרה בקובעו לצדה עונש מאסר של חמש שנים, אין להתעלם מכך שבמקרים רבים נערכים הנישואין בהסכמת כל הצדדים, ללא כפייה או הטעיה כלשהי, והנם מותרים על-פי הדת המוסלמית".²¹

4.1 קשיים באכיפת החוק

הקושי העיקרי באכיפת החוק הוא מגבלות האיסור החוקי הקיים: הוא חל רק על נישואין רשמיים, ובכך פותח פתח לעוקפו בדרכים שונות. להלן יוצגו שתי דרכים שבהן הבדואים עוקפים את האיסור החוקי:

דרך אחת היא גירושין מהאשה הראשונה במה שמכונה "גירושין קטנים". בגירושין אלו הגבר אומר לאשתו "מגורשת" פעם אחת. פעולה זו מספיקה כדי לקבל אישור גירושין מבית-הדין השרעי. ואולם, על-פי ההלכה המוסלמית, גירושין מתקיימים רק אם אמר הגבר לאשתו "מגורשת" שלוש פעמים

¹⁷ עו"ד אלי דוידסון, מדור חקירות, משטרת ישראל, נתונים, הועברו ב-25 באוקטובר 2006.

¹⁸ עו"ד אביה גליקסברג, עוזרת לפרקליט המדינה, דואר אלקטרוני, 3 באוקטובר 2006.

¹⁹ עו"ד אלי דוידסון, מדור חקירות, משטרת ישראל, נתונים, הועברו ב-25 באוקטובר 2006.

²⁰ רפ"ק יוני ציוני, קצין תיאום מדור חקירות, משטרת ישראל, מכתב, 11 בספטמבר 2006.

²¹ שם.

בנוכחות שני עדים. על כן, מבחינת ההלכה, הזוג נחשב נשוי לכל דבר ועניין.²² דרך זו של "גירושין קטנים" ננקטת בנישואין המצריכים גושפנקא רשמית, בעיקר כאשר הבדואי נישא לתושבת ירדן או הרשות הפלסטינית.

דרך שנייה לעקיפת האיסור היא נישואין לאשה השנייה בדרך של נישואי "קסלה" – נישואין ללא רישום בחוזה נישואין. הנישואין נערכים לפני שני עדים, בנוכחות הבעל ובא כוחה של האשה המיועדת, ובתוך כך נקבע המוהר. על-פי רוב הגבר אינו מתגרש מאשתו הראשונה לפני נישואיו השניים. דרך זו מתאפשרת כאשר הבדואי נישא למשל לבת משפחתו או לבת השבט שלו. בנישואין אלו, מבחינת המדינה האשה נחשבת ידועה בציבור, ואילו על-פי ההלכה המוסלמית היא נשואה כדין.²³

מהנהלת בתי-הדין השרעיים (שהם הממונים על עריכת נישואין של בני הדת המוסלמית בישראל) נמסר כי לפי החוק, בתי-הדין השרעיים אינם עורכים נישואין פוליגמיים. עם זאת, פעמים רבות ניצבים בפני בית-הדין זוגות המבקשים ממנו לאשר בדיעבד נישואין שנערכו שלא בפניו (על-פי ההלכה המוסלמית, התנאי לנישואין הוא שהם נערכו לפני שני עדים ועם הצעת נישואין וקבלתה). פעמים רבות בני הזוג באים לאשר את הנישואין לאחר שנים אחדות של חיים משותפים ולאחר שנולדו להם ילדים משותפים. במקרים כאלה בית-הדין השרעי אינו בודק את הרקע הקודם של הזוג, ואישור הנישואין נעשה על סמך הצהרתם. מכאן שאפשר שבית-הדין השרעי מאשר נישואין פוליגמיים ללא ידיעתו.²⁴

בשנת 2004 הוגשה הצעת חוק פרטית – הצעת חוק העונשין (תיקון – מניעת ריבוי נישואין), התשס"ד-2004 – אשר נועדה לסגור את הפרצה בחוק הנוגעת למגורים משותפים ללא נישואין רשמיים.²⁵ בדברי ההסבר להצעת החוק נכתב כי "הכלי המשפטי שנמצא לשם התגברות על האיסור הפלילי [של ריבוי נישואין] הוא גירושין למראית עין בלבד מהאשה הראשונה, כאשר בפועל היא נשארת לגור בבית הבעל או בסמיכות לו ולטפל בילדים ובמשק הבית ולמעשה מתקיימת פוליגמיה במלוא מובן המלה". כדי לפתור את הבעיה הוצע "לקבוע כי לעניין פוליגמיה בלבד, מי שהתגרשו פורמאלית אך ממשיכים לחיות כבעל ואשה דה-פקטו, ייחשבו נשואים". הצעה זו לא הגיעה לכלל חקיקה.

בהקשר זה יש לציין את ההנחיות המעודכנות של פרקליטות המדינה למדיניות התביעה בהעמדה לדין בעבירות ביגמיה מ-1 באוגוסט 2002.²⁶ על-פי הנחיות אלו, במקרה של חשד לעבירת ביגמיה, תנאי להגשת כתב אישום נגד החשוד הוא קיומן של ראיות בדבר עריכת טקס נישואין מחייב, תהא אשר תהא דתו של הנאשם. הנחיה זו באה לשנות את העמדה המשפטית שלאורה נהגה המשטרה בעבר, שלפיה היה די בהבאת הוכחה של הכרה באבהות מצד נאשם בדואי לילד שנולד מהאשה השנייה כדי להוכיח את נישואיו השניים. אחרי דיון בנושא הוחלט כי לא די בראיה כזאת כדי להוכיח מעבר לכל ספק את עצם קיום הנישואין השניים. הקושי הראיתי נובע במידה רבה מכך שרבים מהגברים הבדואים נושאים את הנשים הנוספות בירדן או ברשות הפלסטינית, והפרקליטות מתקשה להוכיח נישואין אלו.²⁷

²² רפ"ק שלום בן-סלמון, יועץ לענייני ערבים של מפקד המחוז הדרומי, משטרת ישראל, "תופעת הפוליגמיה בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב", דוח, הוכן ב-7 בספטמבר 2006 והתקבל ב-13 בספטמבר 2006.

²³ שם; מרכז המחקר והמידע של הכנסת, נישואי קרובים ופוליגמיה, כתיבה: רחל ורצברגר, 19 במרס 2001.

²⁴ עו"ד אדם אבזך, יועץ משפטי לבתי-הדין השרעיים, מכתב, 11 בספטמבר 2006; שיחת טלפון, 12 בספטמבר 2006.

²⁵ הצעת חוק העונשין (תיקון – מניעת ריבוי נישואין) התשס"ד-2004.

²⁶ הנחיות פרקליטות המדינה, הנחיה מס' 2.7 – מדיניות התביעה בעבירות ביגמיה, 6 יוני 1989, 2 ינואר 1994, 1 אוגוסט 2002, מתוך: אתר האינטרנט של משרד המשפטים, www.court.gov.il, תאריך כניסה: 12 בספטמבר 2006.

²⁷ עו"ד אביה גליקסברג, עוזרת לפרקליט המדינה, דואר אלקטרוני, 3 באוקטובר 2006.

קושי נוסף באכיפת החוק נובע מכך שעל-פי רוב, הגורמים המעורבים בדבר, ובכללם הנשים במשפחות הפוליגמיות, אינם מגישים תלונות על עבירה זו ואינם משתפים פעולה עם המשטרה.²⁸

4.2. ענישה

מהנהלת בתי-המשפט נמסר כי בשנת 2005 נפתחו בבתי-המשפט בארץ 21 תיקים בגין עבירת פוליגמיה על-פי סעיף 176 לחוק העונשין, וב-2004 נפתחו 13 תיקים בגין עבירה זו.

אין נתונים סטטיסטיים על חומרת הענישה בגין עבירה זו, אולם מהנהלת בתי-המשפט נמסר כי עיון בפסיקות בית-המשפט (כאמור, מיעוט של עבירות מגיעות לכלל שפיטה) העלה שגזר-הדין נע בין כמה חודשי עבודות שירות ל-18 חודשי מאסר (מתוך עונש מרבי של חמש שנים).²⁹ בהקשר זה ראוי להביא את דבריו של שופט בית-משפט השלום בכפר-סבא בקביעת גזר-דין בגין עבירה זו (של ערבי ישראלי מאזור המשולש), כי "מדיניות הענישה, אשר החמירה מאוד, בתיקים כגון זה דנו, נקבעה, שעה שעבירות אלה היוו 'מכת מדינה' – בראשית שנות קיום המדינה. אלא, שמאז, כמעט ונעלמה תופעת הביגמיה ממציאיות חיינו, והעבירה הפכה נדירה יותר ויותר. מכאן, שאלמנט ההרתעה לכולי עלמא, איבד מעט מחשיבותו".³⁰ חשוב לציין כי קביעה זו אינה מייצגת את עמדות כל השופטים.

5. השלכות הנישואין הפוליגמיים

לריבוי נשים יש השלכות הן על המשפחה הפוליגמית, בעיקר על הנשים והילדים, והן על החברה הבדואית בכלל:

- **מצב הכלכלי של משפחות פוליגמיות קשה משל משפחות מונוגמיות.** מכיוון שנשים בדואיות כמעט אינן עובדות מחוץ לבית, הרי במשקי בית פוליגמיים יש יותר נפשות (נשים וילדים) התלויות בהכנסתו של הגבר (אם כי תשלומי הבטחת הכנסה וקצבאות הילדים אמורים לשפר את המצב).
- **בין הנשים בנישואין הפוליגמיים שוררים פעמים רבות יחסים של איבה וקנאה,** מפני שהנישואין הנוספים נעשים בדרך כלל ללא הסכמת הנשים הבכירות ונגד רצונן. הנשים נמצאות למעשה בתחרות מתמדת על משאביו החומריים והרגשיים של הבעל, ונוצר מאבק בין משפחות המשנה בתוך המשפחה הפוליגמית.
- הנשים במשפחות הפוליגמיות, בעיקר הנשים הבכירות, סובלות יותר מנשים במשפחות מונוגמיות **מבעיות נפשיות,** ובהן דיכאון, חרדה ועוונות. כמו כן, הדימוי העצמי של הנשים הבכירות ומעמדן בחברה נפגע מכך שהבעל בחר לשאת אשה נוספת.³¹

²⁸ שם; רפ"ק יוני ציוני, קצין תיאום מדור חקירות, משטרת ישראל, מכתב, 11 בספטמבר 2006.

²⁹ אריק שיאון, מנהל תחום מחקר, הנהלת בתי-המשפט, מכתב, 13 בספטמבר 2006.

³⁰ ת"פ (כפר-סבא) 1346/03 **מדינת ישראל נ' עודה בן רבחי**, תק-של 2004(2) 1249, עמ' 1250.

³¹ עליאן אלקרינאוי וורד סלונים נבו, "נישואין פוליגמיים ומונוגמיים: השפעתם על מצב הנפשי והחברתי של נשים בדואיות-ערביות", בתוך: רחל לב-ויזל, גילי צוויקל ונורית ברק, "שמרי נפשך": **בריאות נפשית בקרב נשים בדואיות בישראל**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2005, עמ' 150.

- **הישגיהם הלימודיים של ילדים במשפחות פוליגמיות נמוכים** משל ילדים במשפחות מונוגמיות, והסתגלותם לבית-הספר מועטה יותר.³²

- **תופעות של אלימות במשפחה** נפוצות במשפחות פוליגמיות יותר מבמשפחות מונוגמיות. לעתים ננקטת אלימות כלפי נשים המסרבות להשתתף ב"גירושין הקטנים" שתוארו לעיל כדי לגרום להן לשתף פעולה.³³

למרות ההשלכות השליליות של הפוליגמיה, בעיקר על הנשים והילדים, כמעט אין פעילות למניעת התופעה בקרב האוכלוסייה הבדואית. הפעילות הקיימת מתמקדת בהסברה על השלכותיה השליליות של התופעה. כמו כן, הפעילות העיקרית נעשית באוכלוסייה הבדואית בצפון ולא בנגב, אף שבנגב התופעה נפוצה הרבה יותר.³⁴

6. ריבוי נישואין לנשים פלסטיניות

אחת התופעות החמורות של ריבוי נישואין בקרב הבדואים, אשר התגברה בשנים האחרונות, היא מעין **סחר בנשים פלסטיניות למטרות נישואין עם גברים בדואים**. גברים בדואים רבים חיים במסגרת פוליגמית עם נשים ערביות שבאו מחוץ לישראל (בעיקר מירדן ומהרשות הפלסטינית, אך גם ממדינות ערביות אחרות). בדואים רבים מעדיפים נישואין עם ערביות מחוץ לישראל, משתי סיבות עיקריות: ראשית, תשלום המוהר עבור האשה עשוי להיות נמוך יותר מאשר עבור אשה ישראלית; שנית, האשה מתנתקת ממקום מוצאה וממשפחתה, ונעשית תלויה כמעט לחלוטין בבעלה וקלה יותר לשליטה מאשה ישראלית. מאז שנת 2003 פלסטינים הנישאים לערבים ישראלים לא יכולים לזכות באזרחות ישראלית או בתושבות קבע.³⁵ לנשים הבאות לישראל במסגרת זו אין כל מעמד חוקי או זכויות רפואיות וסוציאליות בישראל, והן תלויות לחלוטין בחסדי בעליהן. היות שהנשים נחשבות לשוהות בלתי חוקיות בישראל, הילדים המשותפים לבני הזוג רשומים על שם האב, ושלא כמו האם יש להם מעמד חוקי בישראל. היות שהילדים רשומים על שם האב, הוא מקבל בעבורם את קצבאות הילדים.³⁶

³² Alean Al-Krenawi and John R. Graham, "Polygamous Family Structure and Its Interaction with Gender: Effects on Children's Academic Achievements and Implications for Culturally Diverse Social Work Practice in Schools", *School Social Work Journal*, 25(3), pp. 1-16.

³³ ד"ר מגיד אלעטאונה, מנהל מחלקת רווחה ביישוב שגב-שלום, שיחת טלפון, 12 בספטמבר 2006.

³⁴ עו"ד נסרין אלעלימי-קבהא, רכזת ועד הפעולה לשוויון בענייני אישות, שיחת טלפון, 18 באוקטובר 2006.

³⁵ על-פי חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה), התשס"ג-2003 (תיקון אחרון: 17 ביולי 2006), שר הפנים לא יעניק לתושב אזור אזרחות לפי חוק האזרחות ולא ייתן לו רשיון לישיבה בישראל. שר הפנים רשאי לאשר מתן רשיון שהייה כדי למנוע הפרדה בין בני זוג.

³⁶ עו"ד אורית ליפשיץ, פרקליטות מחוז הדרום, שיחת טלפון, 14 בספטמבר 2006.

7. תשלום קצבאות הבטחת הכנסה למשפחות פוליגמיות

חוק העונשין אוסר, כאמור, ריבוי נישואין, אולם אינו מבטל נישואין פוליגמיים לאחר שאלו נערכו, והמשפחות הפוליגמיות ממשיכות להתקיים. כפי שצוין לעיל, מצבן הכלכלי של המשפחות הפוליגמיות הוא פעמים רבות קשה, הן משום שעל-פי רוב הנשים אינן עובדות והן בשל מספר הילדים הגבוה במשפחה.

בחוק הבטחת הכנסה, התשמ"א-1980, לא נזכר תא משפחתי שיש בו יותר מאשה אחת. גמלת הבטחת הכנסה משולמת לתא משפחתי לפי תנאי הזכאות של האזרח ובן זוגו. חשוב לציין כי חוק הבטחת הכנסה כולל בהגדרה של בני זוג גם "איש ואשה הידועים בציבור כבני זוג ומתגוררים יחדיו".

אף שהחוק אינו מזכיר תופעה זו, המוסד לביטוח לאומי מעניק קצבת הבטחת הכנסה ל"משפחות מורחבות", שהן משפחות שיש בהן יותר מאשה אחת. על-פי חוות דעת של היועץ המשפטי של המוסד לביטוח לאומי, גובה הקצבה למשפחה מורחבת הוא כגובה גמלת הבטחת הכנסה לבני זוג בתוספת גמלה בשיעור ההפרש שבין גמלה ליחיד ובין גמלה לזוג לכל אשה נוספת במשפחה המורחבת. על-פי נתוני חודש מאי 2006, כ-930 משפחות (בכלל האוכלוסייה) קיבלו קצבת הבטחת הכנסה מורחבת. מהביטוח הלאומי נמסר כי המידע בדבר המשפחות המורחבות אינו מועבר לרשויות האחרות.³⁷

³⁷ דבורה בדר, סגנית מנהלת אגף הבטחת הכנסה, המוסד לביטוח הלאומי, מכתב, 5 בספטמבר 2006.